

Necmeddin Râzî Dâye'nin Siyaset Felsefesinin Tasavvufî Temelleri

Mystical Foundations of Najm al-Din Razi Daya's Political Philosophy

Osman MUTLUEL^a,
İdris TÜRK^b

^aPamukkale Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Denizli, Türkiye

^bPamukkale Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Tasavvuf ABD,
Denizli, Türkiye

Received: 16.03.2023

Received in revised form: 12.04.2023

Accepted: 13.04.2023

Available online: 31.08.2023

Correspondence:

Osman MUTLUEL

Pamukkale Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi,

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,

İslam Felsefesi ABD,

Denizli, Türkiye

osmanmutluel@gmail.com

ÖZ Necmeddin Dâye adıyla daha çok bilinen Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed Şahâver el-Esedî er-Râzî, Rey'de dünyaya gelmiş ve 27 yaşına kadar burada yaşamıştır. Ömrünün çoğunu seyahatle geçirmiş ve pek çok âlim ve sûfiden feyiz almıştır. Bu sayede Anadolu'ya da gelerek farklı şehirler gezen şeyhin asıl tasavvufî yöntemi ise Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın kurduğu Kübreviyye Tarikatı ekseninde şekillenmiştir. Necmeddin Dâye'nin, önemli bir kısmı tasavvufî içerikli pek çok eseri vardır. Kübreviyye'nin Anadolu'ya girmesine de vesile olan Dâye'nin pek çok talebesi olsa da görüşlerinin yayılması daha ziyade eserleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Eserlerinden de anlaşılacağı üzere Dâye, tasavvufî kimliğinin yanında, farklı alanlarda donanımlı olan önemli bir ilim adamıdır. Bu itibarla onun felsefî bir yönü olduğu da görülmektedir. Dâye, siyaset felsefesini "teorik" ve "pratik" olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Teori kısmı, sultan olmadan önce verilen bilgidir. Pratik kısmı ise sultan olduktan sonra yapması gereken, sultan olmadan önce aldığı eğitimin uygulamasıdır. Sultan bunu, halk ve Allah ile hukuku çerçevesinde yapmalıdır. Bu makalede ilk olarak, Necmeddin Dâye'nin kısaca hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerine yer verilecektir. Daha sonra siyaset felsefesi sahasındaki görüşleri ele alınacaktır. Çalışmada ayrıca ahlak üzerine yazılmış diğer kitaplardan da karşılaştırmalar yapılarak konunun daha iyi anlaşılmasına zemin hazırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Necmeddin Dâye; tasavvuf; İslâm felsefesi; siyaset felsefesi; nefis terbiyesi

ABSTRACT Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed Şahaver el-Esedî er-Razi, who is better known as Najm al-Din Razi Daya was born in Rey and lived here until he was 27 years old. He spent most of his life traveling and received inspiration from many scholars and sufis. In this way, the real mystical method of the sheikh, who came to Anatolia and traveled to different cities, was shaped on the axis of the Kübreviyya Sect, founded by Sheikh Necmeddin Kübra. He has many works, most of which are of mystical content. Najm al-Din Razi Daya who was instrumental in Kübreviyya's entry into Anatolia, had many students. But the spread of his views was mostly through his works. As it can be understood from his works, Dâye is an important scholar who is equipped in different fields besides his mystical identity. In this respect, it is also seen that it has a philosophical aspect. Daya dealt with political philosophy under two main headings as "theoretical" and "practice". The theory part is the information given before becoming a sultan. The practical part, on the other hand, is the application of the education he received before becoming a sultan, which he should do after he becomes a sultan. The sultan must do this within the framework of the law that takes place among people, God and himself. In this article, first of all, Najm al-Din Razi Daya's life, works and mystical views will be given. Later, his views in the field of political philosophy will be discussed. The study will also prepare the ground for a better understanding of the subject by making comparisons with other books on morality.

Keywords: Najm al-Din Razi Daya; sufism; Islamic philosophy; political philosophy; self-cultivation

EXTENDED ABSTRACT

Najm al-Din Razi Daya was born in Rey in 573/1177. Although there is not much information about his childhood, it is understood from his works that he received a good education. Daya, left Rey in 599/1202 and went first to Damascus, then to Egypt and to Hejaz to perform his pilgrimage.

Daya's mastery in the science of tafsir is another remarkable aspect. *Bahru'l-hakaik*, which he wrote from a mystical point of view, is one of the important works written in the isharî tafsir type. Necmeddin Daya also has a philosophical side. Another field in which Dâya is a master is language. His dominance of Arabic and Persian draws attention in his works. The most well-known aspect of Najm al-Din Razi Daya is his mystical personality. Najm al-Din Razi Daya mystical views and works were shaped according to the methods of the Kübreviyye. However, Daya, does not take place in the lineages of the sect. When we look at Daya's style, it is possible to say that he is closer to tarik-ı shuttar, which is the way of love. However, he also has a great sensitivity in matters of worship. In his works, it is seen that Najm al-Din Razi Daya also examines many issues from the field of mysticism, such as the place of being, the manners of seclusion, dhikr, the purification of the soul, and the qualifications of the sheikh and the disciple.

Najm al-Din Razi Daya, also exhibits original approaches to political philosophy. He firstly recommends that the sultan should follow the seven rules of the other moral philosophers which are high diligence, accuracy in his opinions and ideas, perseverance and determination, patience, wealth, suitable army and lineage. These rules are necessary for his sülûk at the same time to prepare himself before his sultanate. Because the sultan; stating that he had a psychology that could face the danger of claiming divinity -as in Pharaoh- due to his sense of power, he recommends that Hz. Süleyman be taken as an example. In any case the sülûk of the sultans aims to eliminate this excessive feeling and to gain the ability of the sultan to keep himself under constant control.

In this respect, sülûk, which is the perfection process of the sultan, should not be realized just by worshipping like other people, and he should experience the competence in his soul by practicing during his sultanate in order to obtain the knowledge of the features he wanted to create in himself before the sultanate and to make it permanent. For this purpose, Najm al-Din Razi Daya states that the sultan should pay attention to his law with himself, his people and Allah. On the other hand, Daya recommends that the sultan appoint a righteous, pious and knowledgeable vizier to assist him in state affairs. But sultan should constantly keep the vizier under his control, in terms of the danger of people changing in terms of rank and position over time. This is valid for any official to be appointed by the sultan.

The Sultan must establish an army for the safety of the country and the general security of the Muslims. He should appoint an experienced, pious and well-behaved commander at the head of the army. In addition, it should meet the needs of the army without delay in order to prevent any weakness in security. Daya, states that the most important feature that the sultan should pay attention to is justice. For this reason, the sultan should rule by prioritizing only the actions that will please Allah. Only with this intention can the sultan achieve true happiness in both worlds.

İslam tarihi içinde siyasetname yazımı Abbasiler döneminde faaliyete geçen Beytü'l-Hikme'de yapılan tercüme yoluyla girdiği ve sonraki dönemlerde Müslüman düşünürlerin kendi kültür ve inançları çerçevesinde yeniden şekillendirdikleri tarzında bir anlayış gelişmiş olmasına karşın, ilk siyasetname yazarı olarak İbn Mukaffa (720-759) gösterilir. Onun iktidar ve muktedir olma konusunu ele aldığı *el-Edebü'l-kebir*¹, *el-Vüzerâ* ve devlette reformun gerekliliği üzerinde durduğu *Risaletü's-sahabe*² gibi hem ahlaki öğütler hem hükümdar ve vezir açısından yönetim inceliklerini ifade ettiği³ eserleri İslam siyaset felsefesi açısından yazılan ilk siyaset kitapları kabul edilir.

İslam siyaset felsefesi ile ilgili yazılan eserler arasında öncülük yapan bilgin ve filozof Ebu'l-Hasen el-Maverdi (974-1058)'nin kaleme aldığı ve hilafet, vezirlik, eyalet valileri, harp komutanlığı, iç isyanlar, adalet işleri ve mahkemeler gibi devlet işleyişi ile ilgili konuları ele aldığı *el-Ahkamu's-Sultaniyye* ve vezirin görev ve sorumluluklarını ele aldığı *Edebü'Vezir* isimli kitapları zikretmek gereklidir.⁴

Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk (1018-1092) tarafından kaleme alınan *Siyasetname* adlı eseri İslam siyaset felsefesi açısından önemli bir yer tutar. Daha sonra Gazzalî (1058-1111)'nin kaleme aldığı ve fikhî

¹ İbn Mukaffa, "el-Edebu'l-Kebir", *İslam Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 2018, s. 54-94.

² İbn Mukaffa, "Risaletü's-Sahabe", *İslam Siyaset Üslubu*, s. 99-118.

³ İsmail Durmuş, "İbn Mukaffa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, s. 133.

⁴ Bk. Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *el-Ahkamu's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976; Kemal Göz "Maverdi'de Siyaset Felsefesi: el-Ahkamu's-Sultaniyye Örneği", *Pamukkale Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2021, c. 8, sy. 1, 100-121.

siyaset ve siyasetname-nasihatname türlerini ihtiva eden *et-Tibrü'l-mesbûk* ve Ebû Bekr Muhammed b. Turtuşî (1059-1126)'nin kaleme aldığı ve siyâsetnâme türünün ilk örneklerinden biri olan eserde müellif siyaset felsefesi, siyaset ahlâkı, devlet yapısı ve kamu hukukunun temel ilkelerine dair görüşlerini ortaya koyduğu *Sirâcü'l-mülûk* isimli eseri⁵ Muhammed b. Hüseyin el Umrevî (1291)'nin *Ravzatü'l-umera ve Devhatü'l-vüzera* adlı kitapları,⁶ İbn Teymiyye (1263-1328)'nin kamu yönetimi, kamu ve özel haklarını ele aldığı *es-Siyasetü's-şer'iyye*⁷ si ve tarih felsefesi içinde İbn Haldun (1332-1406)'un kaleme aldığı *Mukaddime*'si İslam siyaset felsefesi açısından önemlidir.⁸

Ayrıca İslam felsefesi ile ahlak felsefesi açısından kaleme alınan eserler arasında Farabî (871-950)'nin ütopyası *Medinetü'l-fazıla* isimli eseri ile *Siyasetü'l-medeniyye* adlı eseri, Tûsî (1201-1274)'nin *Ahlak-ı Nasirî* adlı ahlak kitabı, Kınalızade (1510-1572)'nin kaleme aldığı *Ahlak-ı Alaî* kitabı ve Celaleddin Devvanî (1426-1502)'nin kaleme aldığı *Ahlak-ı Celalî* adlı kitapta da görüleceği gibi, ahlak felsefesi kitaplarında üçüncü bölüm olarak ele alınan *Tedbirü'l-müdün* yani siyaset ve devlet yönetimi hakkında bilgi veren kitapları da sıralamak mümkündür. Aynı şekilde Kâtip Çelebi (1609-1657)'nin⁹ kaleme aldığı, özellikle yöneticiler ile asker ve hazine hakkında görüşlerini ortaya koyduğu¹⁰ *Düstûru'l-amel li Islahi'l-halel* adlı kitabını da zikretmek gerekir.

Çağdaş düşünürler arasında İslam siyaset felsefesi hakkında eser yazan Muhammed Âbid el-Cabirî (1926-2010)'nin İslam devlet oluşumu üzerine kaleme aldığı *Arap-İslam Siyasal Akli* adlı eseri de önemli bir boşluğu doldurmaktadır.¹¹

Bu makalede genel siyaset felsefesi bağlamında Necmeddin Dâye'nin kaleme aldığı *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd* eserinde ortaya koyduğu tasavvufî bağlamda siyaset anlayışı incelenecektir.

1. NECMEDDİN DÂYE ER-RÂZÎ'NİN HAYATI

Tam adı Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed Şahâver el-Esedî er-Râzî olan Necmeddîn Dâye, 573/1177 yılında Rey'de dünyaya gelmiştir. "Sütanne" anlamına gelen "Dâye" lakabının ona neden verildiği bilinmemektedir. Onun, eserlerinde, "etfâl-ı tarikat, şîr-i tarikat ve hakikat, mâder-i nübüvvet, dâye-i velâyet" gibi lafızlar kullanmasından veya çok sayıda mürit yetiştirmesinden dolayı bu lakapları aldığı iddiaları bulunmaktadır.¹²

Çocukluğu Rey'de geçen Dâye'nin bu dönemlerine ait fazla bilgi bulunmaz. Bununla birlikte eserlerinden yola çıkılarak iyi bir eğitim aldığını söylemek mümkündür. Kendi aktardığına göre Dâye, 599/1202 yılında 27 yaşında iken hac vazifesini yerine getirmek için Rey'den ayrılmış, bu yolculuğunda önce Şam'a daha sonra da Mısır'a ve Hicaz'a gitmiştir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Hicaz'dan ayrılan Necmeddîn Dâye, Bağdat'a gelerek bir süre burada kalmıştır. Daha sonra da Hârizm ve Horasan bölgelerine geçmiştir.¹³

⁵ Muharrem Kılıç, "Turtuşî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012. c.41, s. 431.

⁶ Bk. Ebu'l-Hasen el-Maverdî, *Bilge Yöneticinin el Kitabı / Edebü'l-Vüzera*, çev. İbrahim Barca, Klasik Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2019, s. 27.

⁷ Bk. İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2021.

⁸ Bk. İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2004; İlker Kömbe, "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Divan Dergisi*, 2018, c. 33, sy. 44, s.36-38.

⁹ Hakkında geniş bilgi için bk: Nurettin Gemici, *Kâtip Çelebi: Doğu ve Batı'yı İlimde Birleştiren Bir Dehâ*, İlke Yay., İstanbul 2021.

¹⁰ Kâtip Çelebi, *Düstûru'l-Amel li Islahi'l-Halel*, çev. Ensar Köse, Büyüyen Ay Yay., 2. baskı, İstanbul 2020, s. 136-146.

¹¹ Bk. Muhammed Âbid el-Cabirî, *Arap-İslam Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., 2. baskı, İstanbul 2001.

¹² Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2010, s. 150.

¹³ Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*, Süleymâniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 37, vr. 3b-4a.

Dâye'nin tasavvuf yoluna ilk defa girmesi de Bağdat'ta iken Şeyh Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (v. 632/1234) sohbetinde bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Dâye, sülûk, halvet ve erbaînât tarikini Şeyh Sühreverdî'den aldığını, sohbet hırkasını ondan giydiğini, kendisinden dinlediği bilgileri nakletme yetkisinin bulunduğunu ve 601/1204 yılında kendisini sefere gönderdiğini söylemektedir. Dâye, Sühreverdî'nin bu yönlendirmesi ile Hârizm bölgesine giderek tasavvuftaki seyr-i sülûkunu tamamlamak ve irşat faaliyetlerine katılmak için bir şeyh arayışına girmiştir. Dönemin şartlarında Hârizm bölgesinde pek çok şeyhin yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda bu düşüncenin yanlış olmadığı görülür. Necmeddîn Dâye bu yolculuk esnasında Nişâbur'da dönemin önemli şeyhlerinden Muhammed Kûf ile görüşmüştür. Ancak kendisinin tasavvufa asıl intisâbı Kübreviyye Tarikatı'nın kurucusu, Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın (v. 618/1221) hizmetine girmesiyle olmuştur.¹⁴

Necmeddîn Kübrâ, Necmeddîn Dâye'nin irşat ve eğitimi için Mecdüddin el-Bağdâdî'yi (v. 616/1219) görevlendirmiştir. Kübreviyye Tarikatı'nın ünlü halifelerinden olan Mecdüddin el-Bağdâdî, onu muhtelif imtihanlara tabi tuttukten sonra müritliğe kabul etmiştir. Yaklaşık 5 yıl Bağdâdî'nin hizmetinde kalan ve ondan velâyet hırkası alan Necmeddîn Dâye, Nişabur'da bir hankâha yerleşerek arzulanı irşat faaliyetlerine başlamıştır.¹⁵

Hârizm bölgesinde yıllarca kaldıktan sonra yeniden Irak'a geçen Dâye, önce Irak'ın şehirlerini gezmiş, sonra da Azerbaycan'a geçerek buranın beldelerini ziyaret etmiştir. Azerbaycan'dan ayrıldıktan sonra ise tefsir ve hadis dersleri almak için Horasan'a geri dönmüştür. Buradaki serüveninin ardından Hicaz'a gidip gelmiş, Tatarların (Moğollar) hücumuna kadar da Irak'ta ikamet etmiştir. Bu esnada, kendi bildirdiğine göre, tarih 617/1220 olmuştur. Moğol saldırısından sonra ise Necmeddîn Dâye için Rum (Anadolu) serüveni başlamıştır. Irak'tan Anadolu'ya hareket eden Dâye, yolculuğu esnasında Erbil, Musul ve Diyarbakır'a uğramıştır.¹⁶

Dâye, Moğol istilası üzerine neden Rum'a yöneldiğini şu cümlelerle izah eder: "Ne zaman dünya ülkeleri ve beldeleri hakkında bilgi sahibi olan ticaret erbabı ve nazar ehli kimselerden sorulursa ittifakla bu zamanda bu vasıflara sahip ehl-i sünnet vel'l-cemaâtle süslenmiş, adalet, insaf, emniyet ve bereketle donanmış, böyle bir beldenin sadece Rûm diyarı olduğunu söylerlerdi. Allah'a hamd olsun ki bu diyarda Selçukoğullarının devamı olan ve o hânedânın yâdigârı bir padişah vardır. Ehl-i İslâm, her türlü asayiş ve rahatı, emniyet ve huzuru, bu hânedân ehlinin gölgesinde buldular. -Allah burhanlarını nurlandırısın- dini seven ve dindar olan bu padişahlar devrinde olan hayır ve iyilikler, başka bir devirde olmamıştır... Özellikle bu mübarek hânedânın devletinin sığınacağı bulunan benim gibi acizlerin onlar için hayır dua etmeleri, atalardan kalan bir mirastır. Onların sundukları nimetler için bu fakir ve bütün ehl-i İslâm müteşekkirdir. Bu şekilde vakit kaybetmeksizin bu mübarek beldeye doğru yola çıkmayı, bu harîm memleketi -Allah ömrünü uzun etsin, düşmanın hile ve kötülüğünden mahfuz ve masûn kılsın- vatan tutmayı ve kudretli bu devlet için dua ile meşgul olmayı kendimize vâcip saydık. Talihin yardımı ve ilahî lütfun arkadaşlığı sayesinde düşe kalka arkadaşlarımla beraber bu mübarek ülkenin sınırlarına ulaştık."¹⁷

Necmeddîn Dâye'nin Anadolu'ya intikali, 618/1221 yılında kalabalık bir mürit grubuyla gerçekleşmiştir. Bu hadise ile aynı zamanda Kübrevîlik Tarikatı Anadolu'ya girmiştir.¹⁸

¹⁴ Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzi: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 42-43.

¹⁵ Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*, vr. 4a-b; s. 49; Eyyüp Yılmaz, "Moğol İstilâsı Sürecinde Kübrevî Bir Derviş: Necmeddîn-i Dâye'nin Gözüyle Ortaçağ Anadolu'suna Dair Bazı Değerlendirmeler", *Selçuk Türkiyat*, 2022, sy. 54, s. 49.

¹⁶ Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*, 37, vr. 4a; Mehmet Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, s. 66.

¹⁷ Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd mine'l-'mebde' ile'l-'meâd (Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu)*, haz. Halil Baltacı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 49-50.

¹⁸ Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 152.

Necmeddîn Dâye, Anadolu'ya sığındığında Şeyh Şihâbeddin es-Sühreverdi de Bağdat Halifesi Nâsır-Lidînellâh'ın elçilik görevinde bulunuyordu. Sühreverdi, halifeden aldığı mesajı Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a götürürken Malatya'da Dâye ile karşılaşmış, Dâye kendisine saygı göstermiş, meşhur eseri *Mirsâdü'l-'ibâd*'ı ona vermiş, Sühreverdi de onu Keykubad'a teslim etmiştir. Bu karşılaşmada Sühreverdi, Dâye'ye şunları söylemiştir: “Her ne kadar padişahlara yaklaşmak doğru değilse de bu genç, dindar, ilimden tam nasibi olan, tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu sultanın himayesine gir, Anadolu halkına faydalı ol.”¹⁹

Sühreverdi ile yapılan bu görüşmeden sonra Necmeddîn Dâye ve arkadaşları yollarına devam etmişler, Hamedan'da başlayan ve Erbil, Musul, Diyarbakır, Malatya güzergâhı üzerinden yaptıkları yolculuklarını Kayseri'de tamamlamışlardır.²⁰

Anadolu'da bulunduğu dönemde Konya'ya da uğrayan Dâye burada, Sadreddîn Konevî ve Celâleddîn Rûmî ile görüşmüştür. Rivayete göre bir mecliste bulunduğu sırada namaz vakti gelmiş ve Konevî ile Celâleddîn Rûmî, Necmeddîn Dâye'yi imamlığa geçirmişlerdir. Dâye iki rekâta üst üste Kafirûn Sûresini okumuş, namazdan sonra Mevlânâ, şaka maksatlı Konevî'ye, “Görünüşe göre birini sizin için birini de bizim için okudu” demiştir.²¹

Necmeddîn Dâye, Kayseri'de bulunduğu sırada uzlete çekilerek mürit ve arkadaşlarının çok istediği eserin birinci yazımını tamamlamıştır. Daha sonrasında Sivas'a giden şeyh, burada Evhadüddîn Kirmânî ile görüşmüştür.

İlk yazımı 618/1221 yılında gerçekleşen *Mirsâdü'l-'ibâd*'ın, nüshâ-i şahâne olarak adlandırılan ve Selçuklu Sultânı I. Alâeddîn Keykubad'a hediye edilen ikinci yazımı 620/1223 yılında Sivas'ta tamamlanmıştır.²²

Dâye, Selçuklu Sultan'ından büyük iltifat görmesine rağmen başkentte uzun süre kalmaz ve Erzincan'a gider. O'nun Erzincan'a gidiş sebebi belli olmamakla beraber, Alâeddin Keykubat'ın kendisine sınıldığı kadar ilgi göstermediği ve yardımcı olmadığı ihtimalleri üzerinde durulur. Bu minval üzere Erzincan'a giden Dâye bu sırada bölgenin yöneticisi olan Mengüçüklü Fahreddîn Behram Şâh'a ithafen *Mermûzât-ı Esedî Der Mermûât-ı Dâvudî* isimli kitabını kaleme almıştır.²³

Erzincan'da da uzun kalmayan Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*'ta anlattığına göre tekrar Azerbaycan'a giderek buranın beldelerini gezmiş, buralarda ilginç hadiselerle şahit olmuştur. Tiflis'in fetihinden sonra da Tiflis'e geçmiş, Arrân, Azerbaycan, Irak, Fars, Huzistan ve diğer Arap ve Acem şehirlerini gezmiş, buralarda keramet, zühd, ibadet ehli alimlerle görüşmüş ve kabirlerini ziyaret etmiştir.²⁴

Anadolu ve diğer beldelerde çokça seyahat eden Necmeddîn Dâye, 35 yıl kaldığı Anadolu'dan 654/1256 yılında ayrılmış ve Bağdat'ta vefat etmiştir. Câmî, kabrinin Bağdat'ta Şunûziyye kabristanında Şeyh Serî Sakatî ile Şeyh Cüneyd'in kabrinin yanında olduğunu aktarır.²⁵ Dâye'nin, Cengiz

¹⁹ Mehmet Okuyan “Necmeddîn-i Dâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, s. 496; Okuyan, *Necmeddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 67; Dâye'nin Anadolu'ya olan yolculuğu hakkında ayrıca bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Ulu-
dağ - Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2005, s. 607.

²⁰ Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 53; *Bahru'l-hakâik*, vr. 3b.

²¹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, s. 606; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 144.

²² Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 65-66; Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s.55.

²³ Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 153-154.

²⁴ Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*, vr. 3a-4b.

²⁵ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, s. 606.

Han ile yapılan savaşta şehit edildiğine yönelik kayıtlar bulunmakla birlikte bu, isim benzerliğinden kaynaklı bir hata olmalıdır. Zira Cengiz istilasında şehit edilen Dâye'nin hocası Necmeddin Kübrâ'dır.²⁶

2. DÂYE'NİN ESERLERİ

Necmeddîn Dâye, yaşadığı dönemdeki siyasi istikrarsızlık ve benzeri sebeplerle sürekli seyahat etmiş, sabit bir yerde durmamıştır. Bununla birlikte Moğol istilası sebebiyle memleketinden ayrılarak gittiği memleketlerde pek çok hocadan ders alma imkânı bulmuştur. Hayatı boyunca genellikle ilim tahsiyle meşgul olduğu için hem talebe yetiştirmiş hem de eser yazmıştır. Eserleri, ağırlıklı olarak tasavvufla ilgilidir. Bilinen eserleri şunlardır:

Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd: Dâye'nin en meşhur eserlerindedir. Tasavvufi içerikli olan eser, diğer Kübrevî müelliflerin eserlerinden daha meşhur ve etkili olmuştur. Farsça olarak kaleme alınan *Mirsâdü'l-ibâd*, bir mukaddime ve beş bölümden meydana gelmektedir. Eserde, kitabın niçin tarikât erbabı için yazıldığı, ruhların yaratılışı ve mertebeleri, nefis terbiyesi, zikrin önemi, Allah'a ulaşma yolları ve hakikate ulaşma yöntemleri gibi konular müstakil bölümler yahut başlıklar halinde ele alınır. Eserin farklı kütüphanelerde yazma nüshaları vardır. Emin Riyâhî tarafından hazırlanarak Tahran'da basımı da yapılan eserin farklı dillere tercümelemi mevcuttur.

Bahrü'l-hakâik ve'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî: Necmeddîn-i Dâye'nin, tasavvufi tefsir niteliğinde Arapça olarak kaleme aldığı bu eser, *'Aynü'l-hayât ve et-Te'vîlâtü'n-necmiyye* isimleriyle bilinir. Kur'ân ayetlerine getirdiği derûnî yorumlarla öne çıkan ve geniş bir hacme sahip olan eserin, Anadolu'da pek çok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur.

Menârâtü's-sâirîn ve makâmâtü't-tâirîn: Tasavvufi konuların ele alındığı eserin bölümleri farklı makamların izahlarını içermektedir. Eserde bu makamlar; ma'rifet makamı, tevhîd makamı, Peygamberlik makamı, velâyet makamı, insan makamı, insana ait hilâfet makamı, Rabbi'ne dönüşte geçilen makamlar, nefsin makamları, kalbin makamları ve ruhun makamları olmak üzere on kısımda ve her birisi, ayrı başlıklar altında izah edilmiştir.

Mermûzât-ı Esedî der Mezmûrât-ı Dâvûdî: Müellif bu eserini Mengüçüklü sultanlarından Alâeddin Dâvud Şah'a ithaf etmiştir. Eser, tasavvufi konulardan ma'rifet konusunu ele almaktadır.

Risâletü't-tuyûr: Necmeddîn Dâye bu eseri, gençliğinde yazmıştır. Farsça olarak kaleme alınan eserde, Rey'de yaşanan hadiseler yer verilmiştir.

Risâle-i 'Işk-u 'Akl: Harakanî'nin, "Sûfî mahlûk değildir" şathiyesine şerh niteliğinde olan eser, *Mi'yârü's-sıdk* adıyla da bilinmektedir. Eserin, muhtelif kütüphanelerde, farklı isimlerde Arapça ve Farsça nüshaları mevcuttur.

Necmeddîn Dâye'nin eserleri sayılanlardan ibaret değildir. *Eş'âr-ı Necmüddîn Râzî*, *Sirâcü'l-kulûb*, *Hasretü'l-mülûk ve Tuhfetü'l-habîb* ve *Metâilü'l-îmân* isimli eserler, onun eserlerinden bazılarıdır.²⁷

²⁶ Mehmet Okuyan, "Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 8, s. 111.

²⁷ Necmeddîn Dâye'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Okuyan, *Necmüddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 81-90; Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 89-128.

3. İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Necmeddîn Dâye, tasavvufî yönü öne çıkan bir kişiliktir. Telif ettiği eserler de çoğunlukla tasavvuf üzerinedir. Bununla birlikte eserlerinin muhtelif yerlerinde özellikle ahlâk, kelam ve felsefe konusundaki analizleri onun aynı zamanda iyi bir alim olduğunu göstermektedir. Küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim sürecinden geçmesi, ilme olan düşkünlüğü, ilim uğruna yaptığı seyahatler, tasavvufî kişiliğinin yanında tefsir, hadis, akâid ve ahlak ilimlerinde de derinleşmesine vesile olmuştur.²⁸ İlmî ve tasavvufî birikimini sayısı beş yüze varan alim ve ariften aldığını belirten müellif, eserinde bunlardan hizmetinde bulunup sohbetinden feyiz aldığı ve kendilerinden faydalandığı şu dört tanesinin ismini zikreder:

Şeyh Ebû Saîd Şeref b. Müeyyed Ebi'l-Feth Bağdâdî (v. 606/1209), Necmeddîn Kübrâ olarak bilinen Ebu'l-Cenâb Ahmed Ömer Muhammed Abdullah el-Hivekî (v. 618/1221), Ebû Hafs Ömer Muhammed es-Sühreverdî (v. 632/1234) ve Ebû Muhammed Mahmûd b. Hâzâdâd Ebî Bekir el İrâkî (v. ?)'dir.²⁹

Dâye'nin ilmî kişiliğine bakıldığında onun tefsir ilmindeki mahareti dikkat çeken hususlardandır. Onun tasavvufî bakış açısıyla yazdığı *Bahru'l-hakâik*, işârî tefsir türünde yazılmış en meşhur eserlerdendir. Onun bu özelliği diğer eserlerinde de dikkat çeker. Çeşitli konuları açıklarken ayetlere sıkça başvurup geniş tahliller yapması, kişide bu eserlerin büyük bir tefsirin birbirinden bağımsız parçaları olduğu hissini uyandırır. Öte yandan Dâye'nin rivayet ve dirayet tefsirine de hakimiyeti bulunmaktadır. Dâye'nin tefsir yöntemi, kıraat, i'rab, tefsiri, tevil, ma'ânî, fezâil, fikhî hüküm, kıssa, işaret, ayet, kelime ve harf sayıları, sebep-i nüzul, lügavî izahlar ve müşkil lafızların izahı gibi pek çok konu üzerine bina edilir.³⁰ Bu da müellifimizin tüm bu sahalarda mâhir olması anlamına gelir.

Necmeddîn Dâye'nin felsefî yönü de mevcuttur. Onun düşünce sisteminde insan, evrende farklı boyutlarıyla ele alınması gereken seçkin bir konuma sahiptir. Şöyle ki; insan, ruh ve maddeden müteşekkil bir varlıktır. O, ruhu yönüyle "âlem-i kebir" bedeni itibariyle de "âlem-i suğra"dır. O'na göre ruh âlemin menşeidir Zira ilahî kudretin "kün/ol" emrinin taalluk ettiği ilk şey, "ruh"dur. Beden ise varlık âlemine nispetle küçüktür ama varlığı ve özü itibariyle gerçek âlemin de bir nüshasıdır. Zira âlemde bulunan her şey, insanda mevcuttur.³¹

Abdurrahman Şah Velî'ye göre o, Yunan felsefesinden, özellikle Eflatun'un görüşlerinden, Yeni Eflatunculuk'tan etkilenmiştir. Dâye, özellikle kâinatın yaratılışı ve insanın evrendeki konumu hakkında felsefî denebilecek izahlar yapmış, filozoflardan farklı olarak bu tür yorumlarına Kur'ân ve sünnetten deliller de sunmuştur. Bununla birlikte bu delillendirmeleri bazen tartışmalı olabilmıştır.³²

Necmeddîn Dâye, temel İslâm ilimlerindeki maharetinin yanında güçlü bir tarih bilgisi ve sosyal olayları okuyabilme yeteneğine de sahiptir. *Mirsâdü'l-ibâd*'in son bölümü olan ve siyasetname özelliği taşıyan beşinci bâbını³³ henüz kırk beş yaşında iken kaleme almıştır. Bununla beraber, padişah ve yöneticilerine iyi bir yönetim göstermeleri hususunda verdiği yol gösterici öğütlerin isabet ve kalite değeri ortadadır. Onun yine bu bölümde çeşitli meslek ve sanat erbabının Hakk'a ulaşması hususunda dile ge-

²⁸ Halil Baltacı, "Giriş", *Mirsâdü'l-ibâd*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 19.

²⁹ Necmeddîn Dâye, *Bahru'l-hakâik*, vr. 4a-4b.

³⁰ Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 76.

³¹ Celal Kırcı, "Necmeddîn Dâye'de İnsan Anlayışı", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 145.

³² Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 69-70; Konuyla ilgili örnekler için bkz. Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 70-74.

³³ Bkz. Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 263-330.

tirdiği; doğruluk, emanet, güzel ahlak ve çalışkanlık, hakkâniyet, diğerkâmlık, yardımlaşma ve hizmet etmekle ilgili görüşleri ilerleyen yıllarda ortaya çıkan ahîlik düşüncesine de tesir etmiştir.³⁴

Dâye'nin usta olduğu bir saha da dildir. Arapça ve Farsça'ya olan hakimiyeti eserlerinde hemen göze çarpmaktadır. Farsça eserleri, genellikle İran kaynakları araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. *Bâhrul'-hakâik* ve *Menârâtü's-sâirîn* adlı eserlerinde ise Arapça'ya vukûfiyeti dikkat çekmektedir. Dil kullanımında mâhir olan şeyhin şairlik yönü de bulunmaktadır.³⁵

Necmeddîn Dâye, eserlerini genellikle nesir tarzında yazsa da bu eserler şiirlerle doludur. Bazen tasavvufî tefsirinde bile ayetleri yorumlarken görüşlerine şiirle şahit getirir. Eserlerinin muhtelif yerlerinde kendisine ait olduğu tespit edilen çoğu rubaî, kaside, kıt'a, gazel ve bir mesnevîden oluşan altı yüz elliden fazla beyit bulunmaktadır. Kendi şiirlerinin yanında dönemine kadar yaşamış önemli şairlerin de şiirlerine yer veren şeyh, özellikle coşkunun hâkim olduğu yerlerde şiire sıkça müracaat etmiştir. Aşağıdaki şiir, onun eserlerinde, herhangi bir konuyu işlerken kullandığı şiirlerinden yalnızca bir tanesidir:

“Gör ki yârin aşkıyla nasıl ayyâr olur gideriz,
Baş ayağın altında şuttâr olur gideriz.
Bu dairede murâd noktasına biz ulaştık,
Çünkü başımızla daima pergel gibi dönüp gideriz.
Eğer hüküm çıkarsa başı dâra veririz,
Can karşılığında ölüm satılacak olursa,
Yâre kavuşmak için ayyâr gibi hemen satın alırız.
Cehennemden ne gam bize! Cennetten ne fayda!
Biz gönlümüzü verdik, gönlümüzü alana gideriz.”³⁶

Necmeddîn Dâye'nin en çok bilinen yönü ise -yukarıda ifade edildiği üzere- tasavvufî kişiliğidir. O, tasavvuf tarihinde kurumsallaşmanın başladığı dönemde yaşamıştır. Bu dönemde tasavvuf ilmi, büyük oranda sistemleşmiş ve önemli pek çok tasavvuf klasiği telif edilmişti. Bugünkü anlamıyla tekkesi, zâviyesi, şeyh ve mürit münasebetleriyle ilk tarikatlar kurulmaya başlamıştı.

Halkın ve yöneticilerin XI. asırdan itibaren sûflere gösterdikleri saygının arttığı bu dönemde Selçuklu hükümdarları, sûflere samimî bir hüsn-i kabul göstermiş, fethettikleri yerlerde onlar için tekkeler inşa etmişlerdir.³⁷ Kuruluşundan itibaren pek çok ülkede sayıları yüzlere ulaşan tarikatların faaliyetleri yönetsel farklılıklar gösteregelmiştir. Tarikatlar ibadet, riyazet ve cezbe konusundaki tercihlerine göre sırasıyla *ahyâr*, *ebrâr* ve *şuttâr tarîkı* şeklinde; seyr-i sülûk usûllerine göre *rûhânî* ve *nefsânî tarikatlar* genel başlıkları altında farklı tasniflere tabi tutulmuşlardır. Öte yandan riyazet yöntemleri, zikir çeşitleri, silsileleri gibi farklı âmiller de tarikatların tasnifinde kullanılmıştır.³⁸

Hârizm bölgesinde Necmeddin Kübrâ olarak bilinen Ebu'l-Cennâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah'ın (v. 618/1221) kurduğu Kübreviyye tarikatı³⁹ da büyük tarikatlardandır. Necmeddîn Küb-

³⁴ Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî -Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 76-77.

³⁵ Okuyan, *Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, s. 69-70

³⁶ Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 182.

³⁷ Hasan K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, 35. bsk., İstanbul 2022, s.144-145.

³⁸ Bkz. Hasan K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 261-270.

³⁹ Guvanch Yaylımov, *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevîlik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2012, s. 4.

ra'nın ve kendisinden sonra halifelerinin yoğun irşat faaliyetleri sayesinde tarikat, XIII ve XIV. yüzyıllarda Ota Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır.⁴⁰

Necmeddîn Kübrâ, Allah'a giden yolları -yukarıda *ahyâr, ebrâr* ve *şuttâr tarikı* olarak zikredilen-üçlü tasnife uygun olarak üç kısım ve on temel esasta (usûl-ü aşere) toplamıştır. Kübreviyye'nin en temel on esası olarak da bilinen bu hususları ise *Usûl-ü aşere* adlı eserinde izah etmiştir. Buna göre on usûl sırasıyla şunlardan ibarettir: "Tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rıza."⁴¹

Necmeddîn Dâye'nin tasavvufî görüşleri ve eserleri de yetişmiş olduğu Kübrevî geleneğin tüm unsurlarını ihtiva etmektedir. Kübrevîliğin gelişip yayılmasında ise en az Necmüddîn Kübrâ ve Mecdüddin el-Bağdâdî kadar etkili olmuştur. Ancak onun bu tarikat ve geleneğin sürdürülmesine olan katkısı, arkasında bıraktığı halifelerle değil, eserleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Tasavvuf tarihinin ana tarikatlarından olan Kübreviyye'nin önemli isimleri arasında zikredilmekle beraber gerek Necmeddîn Dâye, gerekse kendisini yetiştiren Mecdüddîn Bağdâdî, Kübrevî silsilelerinde yer almazlar. Mecdüddîn Bağdâdî'nin, şeyhi Necmüddîn Kübrâ'dan önce vefat ettiği için silsilelerde yer almadığı düşünülse de Necmüddîn Dâye'nin, tarikatın silsilelerinde neden zikredilmediği hususu meçhul kalmaktadır. Bu konuda akla gelen ihtimaller arasında; uzun süre bir yere bağlanıp kalmaması, ömrünün son dönemlerine kadar yaptığı yolculuklar, kendisinden sonra takipçisi olabilecek bir halifesinin bulunmayışı veya bıraktığı halifelerin iz bırakmamış olmaları gibi hususlar zikredilebilir.⁴²

Dâye'nin eserlerindeki üslûbuna bakıldığında, onun esasında aşk, cezbe ve muhabbet yolu olan *tarik-ı şuttâra* daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte o, ibadet, salih amel ve mücâhede konularında da büyük bir hassasiyete sahiptir.⁴³

Ehl-i sünnet görüşüne önem vermiş ve sünnî tasavvuf anlayışını benimsemiş bir şeyh olmakla beraber, Dâye'nin, mutasavvıfların en çok eleştirilip kınandığı tasavvufun tartışmalı konularıyla ilgili düşüncelerini de rahat bir şekilde ifade ettiğini görmekteyiz. Onun, varlık mertebeleri, esmâ ve tecellîler, insanın hakikati, tasavvuftaki devriye fikri, fenâ, bekâ ve Hakk'a vasıl olma gibi konularda "vahdet-i vücûd"u terennüm eden ifadeleri vardır. Necmeddîn Dâye, tasavvufun tartışmalı konularının yanında, tarihte tartışma ve tenkide sebep olan ve tasavvufun klasik eserlerinde yer yer görmezlikten gelinen mutasavvıflara ismen atıfta bulunarak eserlerinde yer vermiştir. Özellikle -sekri sahvına, mahvı isbâtına galib ve şatahat üslubuyla konuşan- Hallâc-ı Mansûr, Ebû Yezid Bistamî ve Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr gibi sûfilerden sitayişle bahsetmiştir. Bu mutasavvıfların şeriata muhalif gibi görünen ifadelerinin, içinde buldukları halden kaynaklandığını dile getirerek bu konuda mazur görülmeleri gerektiğini ifade eder.⁴⁴

Aslında Dâye, seyr-i sülûk yolundaki her sâlike yol göstermesi bakımından Necmeddîn Kübrâ'nın dile getirdiği üç tarihin de hakikatlerinden haber vermiş, sâliklerin bunlardan haberdar olmalarını istemiştir. Bu sebeple onu bazen vahdet ikliminde, fena âlemine gark olmuş bir halde veya ateşe atılmaya hazır deli-divâne pervane gibi kendinden geçmiş bir halde buluruz. Bazen varlık ve yaratılış konusunda hem kendinden önceki müelliflerin söyledikleri hem de kendi keşf ve şuhûduyla elde ettiği bilgileri pay-

⁴⁰ Hamid Algar, "Kübreviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, s. 500.

⁴¹ Farklı isimlerle kayıtlara geçmiş olan bu risâlenin kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunmaktadır. Nüshaların belli başlılarının isimleri ve kayıtlı oldukları kütüphaneler hakkında bkz. Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 103-105.

⁴² Baltacı, "Giriş", *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 20.

⁴³ Dâye'nin, abdest, namaz, oruç ve zikir konusundaki bazı söylemleri için bkz. Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s.188-193.

⁴⁴ Halil Baltacı, "Necmeddîn-i Dâye'nin, Ebu'l-Hasan el-Harakanî'nin; 'Süfi Gayru Mahlûk/Süfi Mahlûk Değildir' Şathiyyesi Hakkındaki Yorumları", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Üniversitesi Yay., Kars 2012, s. 136

laştığına şahit oluruz. Bazen de onu sülûk ehli bir müride, dinin ibadetlerini, evrad u ezkârı ve şeriatın bütün şartlarını yerine getirmenin önemini vurgularken görürüz.⁴⁵

Necmüddîn Dâye'ye göre sûfler “zâhidân” ve “mezcubân” olmak üzere iki kısımdır. O, sâlikin, maksada ulaşması için kendisinde bu iki vasfı birlikte bulundurması gerektiği kanaatindedir. Sâlik, bir taraftan namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetleri yerine getirirken öte yandan keşf, kerâmet, tecellî, vecd, sevk ve coşku hallerine sahip olmalıdır. Aslında bu haller, tasavvufun keşf ve aydınlanma tarafı olup ancak ibadete devamla ve nefsi ve kalbi temizlenmeyle meydana gelir. Dâye'nin eserlerinde bu iki vasıf beraber bulunur. Örneğin eserlerinde, tasavvufî konuların izahında âyet ve hadislere mürâcaat edip şer'î kurallara uymak gerektiğini vurgularken aynı zamanda aşk ve cezbenin hâkim olduğu şiirler yazar. Bir taraftan Kuşeyrî, Hucvirî ve Muhammed Gazzâlî gibi sahvî öne çıkan müelliflere mürâcaat ederken diğer yandan Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd Bistâmî, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, Ebû Osman Hîrî gibi mutasavvıfların şatah olarak nitelendirilen sözlerini aktarır.⁴⁶

Necmeddîn Dâye, tasavvufun bunların dışında tasavvufî perspektiften başka konulara da izah getirir. Örneğin o bazen varlığın mebd'e hakkında tahliller yaparken, bazen halvet adabına dair, kimi zaman da nefis tezkiyesi yahut rûh tasfiyesi ile ilgili konuları masaya yatırır.⁴⁷

Necmüddîn Dâye'nin hayat hikâyesine bakıldığında, kendisinden ders ve feyiz aldığı hocalardan sıkça bahsettiği görülür. Öte yandan o, öğrenci ve müritleri olmasına rağmen, öğrencileri hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Bu nedenle onun sonraki döneme etkisi daha ziyade eserleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

4. NECMEDDİN DÂYE'NİN TASAVVUFÎ SİYASET ANLAYIŞI

Necmeddin Dâye, kendisine kadar yazılmış siyasetname kitaplarında belirtilen sultanın yeryüzünde Allah'ın gölgesi, insanların sığınma mercii, dileklerin yerine getirildiği makam, adaletin kapısı düşünce-sine herhangi bir itirazda bulunmaz. Hatta aynen devam ettirir. Ancak sultana yüklenen bu özelliklerin sultan olmadan önce farkındalığını oluşturmak ister. Bu açıdan Necmeddin Dâye, sultanın iktidara gelmeden önce tasavvufî metotla yetiştirilmesi taraftarıdır. Bu, önce düşünce olarak farkındalık oluşturma sonra sülûk yoluyla sultanda oluşan bu yetkinleşmenin davranışa dönüşmesi gerektiğini savunur. Bunun için sultanın önce genel anlamda siyaset ve yönetimle ilgili bilgileri elde etmelidir. Sonra kendisi ile olan hukukunu öğrenmeli sonra halkı ile olan hukukunu ve en sonunda da Allah ile olan hukukunu öğrenmelidir. Böylece hem kendisine hem yönetimi altında olan tebaasına hem de Allah'a karşı vazifesini tam olarak yerine getirmiş olur. İşte bu özelliklere sahip olmuş bir sultanın yönetimi Dâye'ye göre tebaasını mutlu ve huzurlu kılan adil bir yönetimdir.

4. 1. SULTAN OLMADAN ÖNCE OLUŞMASI GEREKEN ŞARTLAR

İnsan; hayvan ve melek gibi diğer varlıklardan farklı olarak marifet emanetinin sorumluluğunu yüklenmesi ile tüm kâinatta seçkin bir konuma sahip olmuştur. Bundan dolayı insan ilahî tecellileri kendi üzerinde gösteren bir ayna ve hakikat konumundadır. Bu gerçeğin insanda olduğu mekân kalptir. Çünkü insan kalbi bir ayna mesabesinde olup manevi âlemlerle insanın irtibatını sağlayan organdır. Bundan dolayı ayna olmaya kabiliyeti olan insan nefsi, terbiye edilir ve kendi kemaline ulaştığında

⁴⁵ Baltacı, “Giriş”, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 21.

⁴⁶ Baltacı, “Giriş”, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 21-22.

⁴⁷ Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 59-163.

Hakk'ın zahir olan bütün sıfatlarını kendinde müşahede edebilir, kim olduğunu ve hangi sır sebebiyle diğer varlıklardan üstün olduğunu anlar.⁴⁸ Ancak insanın bu kemale ermesi rastgele veya kendi kendine ortaya çıkan bir özellik değildir. Bu meyanda Dâye, her insanın bulunduğu makama göre yetkinleşmesini esas alır. Bu amaçla insanın yetkinleşmesinin sultanların, vezirlerin, alim, müftü, vaiz ve kadıların, zenginlerin, köylü ve çiftçilerin, ticaret ehlinin, meslek sahibi ve zanaat ehlinin sülûkunun farklı olması gerektiğinden hareketle, bu sınıfların yetkinleşmesinde ayrı yollar izlenmesi gerektiğini belirtir.⁴⁹

Necmeddin Dâye, bu sınıfların yetkinleşmesi hususunda öncelikle sultanlar üzerinde durur. Çünkü o, sultanı yeryüzünde Allah'ın vekili ve gölgesi olarak görür. Bu anlayış din-devlet birlikteliği açısından bakıldığında güçlü sultan ve güçlü devlet anlayışına ulaşılır.⁵⁰ Bundan dolayı, nasıl ki zulme uğramış ve gidecek yeri ve mercii kalmamış bir insan, ellerini açarak Allah'a yalvarır ve halini arz ederse, yeryüzünde de sığınılacak tek insan sultandır. Bu açıdan o, sultanı; Hz. Peygamber'in "*Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her mazlum ona sığınır*"⁵¹ hadisi ile tanımlar.

Sultanın yetkinliği ve sülûku ele alındığında Farabî (871-950), fazıl şehrin başkanının aynı zamanda o şehrin reisi ve önderi olarak kabul ederek onun bir başka kimsenin hiçbir işte kendisini yönetmesine asla gerek duymayan, ilim ve marifeti gerçek anlamda elde etmiş, yapmak zorunda olduğu işlerin tümünü anlayabilecek güçte, tebaasındaki insanların en iyi hangi işte başarılı olacağını ve bu yolla mutluluğa ulaşabileceğini bilen ve ona göre görev taksimi yapan kişi olarak görür. Aynı zamanda böyle bir başkanın tebaasını da erdemli toplum olarak kabul eder.⁵² Bu hususta Necmeddin Dâye'nin Farabî'den ayrılan yönü, Necmeddin Dâye, sultanı normal bir insan olarak kabul eder ve tasavvufî sülûk yoluyla yetkinleştikten sonra yönettiği kendi toplumunda iyi ve örnek bir yönetici profili çizebileceği düşünür. Oysa Farabî ilk başkanı Faal Akla ulaşmış (vahiy alan) insan olarak kabul eder. Böylece sultan yetkinleşme çabası içine girmesi gerekmez.

Genel anlamda felsefenin pratik yönünü oluşturan ahlak, Tusi (1201-1274)'nin kaleme aldığı "*Ahlak-ı Nasırî*" adlı kitabı ile genelleşen insan terbiyesi, ev idaresi ve şehir idaresi (siyaset) olarak ele alan eserlerin büyük çoğunluğunda, sultanda bulunması gereken özellikleri, yüksek gayretlilik, görüş ve düşüncesinde isabet, güçlü azim ve kararlılık, sabır, zenginlik, uygun ordu ve nesep olarak sıralanır.⁵³ Ancak İbn Haldun'un devletin kuruluş aşamasından şart koştuğu ancak devletin güçlenmesinden sonra gerek olmadığını ifade ettiği soy veya asabiyet⁵⁴ Dâye'de başlangıçta da zaruri değildir. Bu şartlardan mutlaka sultanın şahsında bulunması gerekenler; yüksek gayretlilik, görüş ve düşüncesinde isabet, güçlü azim, kararlılık ve sabırdır. Ordu ve zenginlik, bu dört özellik sayesinde kazanılabilir.⁵⁵ Necmeddin Dâye, bu şartların sultanda belli bir terbiye ve metot yoluyla oluşacağını kabul eder. Bu açıdan o, sultanları iki kategoriye ayırarak işe başlar. Bu kategoriler; dünya sultanlığı ve din sultanlığıdır. Birinci sultanlık, aynı zamanda Allah'ın lütuf ve kahır sıfatını görünüş olarak taşımasına karşın onlar bu özelliğin farkında değildirler. Çünkü bu tür sultanlar genelde kendi suretlerine bağlı kalırlar. Ancak ikinci sultanlar, Allah'ın lütuf ve kahır sıfatlarınının mazharı durumundadırlar. Dâye bu durumu

⁴⁸ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-bâd*, s. 40-41

⁴⁹ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-bâd*, s. 263-327.

⁵⁰ Sefaettin Severcan, "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnamesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklular-da Bilim ve Düşünce*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya 2013, s. 438.

⁵¹ Beyhaki, *Şuabü'l-îmân*, 9/475.

⁵² Farabî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet S. Aydın vdğr., Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2012, s. 85-86.

⁵³ Nasiruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasırî*, çev. A. Gafarov - Z. Şükürova, Litera Yayınları, İstanbul 2007, s. 290-293.

⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2004, s. 216-218.

⁵⁵ Celaleddin Devvanî, *Ahlak-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara 2019, s. 291-292; Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, İz Yay., 5. baskı, İstanbul 2019, s. 494-499; Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol, Fecr Yay., Ankara 2016, s. 426-440.

şöyle anlatır: “*Din sultanları ise Allah’ın lütuf ve kahır sıfatlarının mazharı olup, tılsımların en büyüğü olan sûret tılsımını, tarikat elindeki şeriat anahtarı ile açmışlardır. Kendilerinde gizlenmiş sıfatların hazine ve definelerini gerçek bir şekilde mütalaa etmişler, “Kendini bilen Rabbini bilir” hazinesinin sırrına ulaşmışlardır*”⁵⁶

Diğer taraftan Dâye, yönetimde ideal olanın din ve dünya sultanlarının birlikte yürümesi olduğunu belirterek, Davud (as)’a bu birlikteliğin verildiğini “Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzünde halife kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır”⁵⁷ ayetini delil gösterir. Dâye, bu ayetle Allah, hükümdarlık yapmanın gereklerini adalet, saltanatın edeplerine riayet, yönetim ve saltanat prensiplerine uyma konusunda çeşitli tavsiyeler ortaya koyduğunu belirtir. Bu tavsiyeleri, Tûsî (1201-1274)’nin hükümdarlık talebinde bulunan kimsede bulunması gereken hasletler konusunda ifade ettiği ve sultanın nefsanî kuvveleri terbiye ettikten, gazabı dengeledikten ve şehveti bastırdıktan sonra meydana gelen “yüce gayelilik” veya “ulüv-i himmet”⁵⁸ in geniş anlatım şekli olarak aldığımızda, şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ayette “Seni şüphesiz yeryüzünde halife kıldık”⁵⁹ cümlesi ile padişahın, padişahlığı kendi iradesi ve gücü ile elde etmediğini ve bu nimetin aynı zamanda Allah’ın lütfu olduğunu bilmesi gerektiğini ifade ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Kınalızade (1510- 1572) de saltanat, hükümet ve padişahlığı, Cenabı Hakk’ın bazı kullarının yüksek saadet, başını taçlandırdığı rabbanî bir hediye ve süslü saltanat tacını şereflendirdiği ilahî bir armağan olarak⁶⁰ görür.

2. Padişah, kendisine verilen bu saltanatın geçiciliğinin farkında olmalıdır. Çünkü Allah, mülkü dilediğine verir. O halde padişah kendisine verilen bu mülkle ahiretini kazanmaya çalışmalı, güzel amel-ler yapmalı, baki olan mülkü elde etmeye çalışmalıdır.

3. Saltanatın aynı zamanda yeryüzünde insanların sevk idaresi açısından Allah’ın halifesi olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu yüzden ayette ifade edilen “İnsanlar arasında adaletle hükmet”⁶¹ emri, halkın yönetim işlerini başkasına bırakmadan bizzat kendinin yüklenmeye çalışması gerektiği işaret etmektedir. Çünkü diğer idareciler kendisi kadar yöneticiliğin önemini kavrayamaz ve bunun sonucu olarak insanlara karşı merhametli ve adaletli davranış gösteremeyebilir. Diğer taraftan sultanın adil olması aynı zamanda halifede aranan şartlar arasındadır.⁶² Padişah, işini hakkaniyet ve adaletle yapmalıdır. Yönettiği halktan birine yakınlık duyarken diğerlerine zulüm yapmamalıdır. Padişah adaletli davranmayı, kendi isteği ve fiili olarak görmemeli, onun şeriatın emri olduğunu bilerek yerine getirmelidir. Bu açıdan halkın beğenmesi için değil, Allah’ın rızası için iş yapmalıdır.

4. Ayette “Hevese uyma!” buyrulmuştur. Çünkü aklın afeti ve bulandırıcısı olan ve onu yol, hedef ve doğrultusundan saptıran hevaya⁶³ uyan ve hevasına göre yönetim sergileyen bir padişahın yönetimi, hiçbir zaman Allah için değildir. Çünkü heva, Allah’ın emrettiği şeyleri yapmaz. Bu açıdan Kur’ân’da “*Heva ve hevesini kendine ilah edinene görmedin mi?*”⁶⁴ ikazı vardır. Bundan dolayı padişah,

⁵⁶ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 264.

⁵⁷ Sâd, 38/26.

⁵⁸ Nasiruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasırî*, s. 291.

⁵⁹ Sâd, 38/26.

⁶⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî*, s. 426.

⁶¹ Nisâ 4/58.

⁶² Maverdi, *el-Ahkamu's-sultaniyye*, çev. Ali Şafak, s. 6.

⁶³ Ebû Bekir Râzî, *Ruh Sağlığı*, çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 58.

⁶⁴ Casiye, 45/23.

hevasını terk edip ona karşı gelirse işte o zaman hak yolunda yürümüş olur. Aynı zamanda padişah kendi hevasının etkisinde kalarak Allah'ın emrettiği yoldan saparsa bunun sonucunda küfre girebileceğinin bilincinde olmalıdır.

5. Sultanın hakka yönelmesi, adaletli yönetimi iledir. Sultan yöneticilik, yaparak sülûk yolundan geri kaldım bahanesine sığınmamalıdır. Ayrıca Dâye, bir yönetici açısından memleketi yönetmeyi, Hakk'a ibadet etmek için en mükemmel alet olarak görürken saltanatı, Hakk'a yakınlaşma konusunda en büyük vesile sayar.⁶⁵ Bu açıdan şu sözlerle, yöneticilik ile nübüvvet arasında bir ilişki bulunduğunu belirtir: *“Allah Teâlâ halkı yönetmenin, peygamberliğin mertebe ve makamlarıyla olacağını gösterdi. Böyle olduğunda hem hükümdarlık ve cihangirlik hukukuna riayet edilir, adalet yaygınlaşır, halkın bakımı gerçekleşir hem de din yoluna sülûk edenlerin hakkı ve şeriatın amellerinin muhafaza işi yerine getirilmiş olur. Yöneticilik işleri ile nübüvvetin (dinin) kendisine yüklediği görevleri yerine getirir. Böylece hükümdar ve yöneticilerin; ‘Dünya işlerini düzenlemek ve halkın hizmetlerini yerine getirebilmek için sülûk yolundan ve dini menfaatlerinden uzak kaldık’ demelerinin hiçbir özrü ve bahanesi kalmaz.”*⁶⁶

Ayrıca filozofumuz açısından sultanın Hakk'a yaklaşması ve sülûku diğer insanlar gibi sadece ibadet yönü ile değil, sultanlığı yönü iledir. Çünkü ona göre tebaasına adil ve insafla muamele etmek, zalimlerin zulmünü ve fasıkların kötülüklerini engellemek, zayıfları kollamak, alimlere değer vermek, iyiliği yaymak ve halk tarafından istenir bir değer haline getirmek, halkın dinî kurallara bağlı yaşamasını sağlamak için iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, tebaasının refah ve saadeti için gerekli tedbirleri almak ve asayiş sağlaması, sultanın Hakk'a kavuşmasını sağlayacaktır. Bu açıdan sultan, bu yollardan her biri ile ayrı ayrı hakka kavuşabilir. Oysa diğer insanlar sadece ibadet ve taat yoluyla Hakk'a ulaşmayı amaçlar. Dâye, sultanın bu durumunu Allah'ın bir lütfü olarak görür.⁶⁷ Çünkü devlet ve saltanat bir padişahın nefsi isteklerini elde etmesinin en iyi yolu olduğu halde bu yola sapmadan görevini yapmış olması, nefsi isteklerini kendinden uzaklaştırma gücü olmayan birinin ibadetinden daha sevap ve daha yetkinleştiricidir.⁶⁸

Diğer taraftan Necmeddin Dâye'ye göre saltanatta nefsin arzu ve istekleri bakımından ulaşılabilecek en son nokta (zemîme sıfatının sonu) ilahlık davasında bulunmaktır. Bunun sebebi, sultanın bulunduğu makamda benlik, zorbalık ve büyüklenme sıfatlarını geliştirecek ortama sahip olmasıdır. Bu durumun örneği, Kur'an'da anlatılan Firavun kıssasıdır. Bu durumun aksi yani mülk ve güç sahibi olma yanında bu mülk ve gücü Hakk'a yakınlık olarak kullanabilen sultan örneği de Hz. Süleyman'dır. İşte nefsin bu iki durumunu birbirinden ayıran özellik, nefsin terbiye edilmesi ve sultanda güzel ahlakın ortaya çıkmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber, *“Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”*⁶⁹ buyurmuştur. Bundan dolayı sıradan insanlarda, gerçek anlamda ahlak tamamlanmaz. Çünkü saltanat ve güç onlarda yoktur. Saltanat ve güçten yoksun insanın bu gücü elinde bulundurup yine de Hakk'ın istediği gibi yaşaması mümkün değildir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in sözü sultanlarda tam anlamıyla ortaya çıkabilir. Aynı zamanda bu ahlakî olgunlaşma, ahlakın en üst mertebesidir.⁷⁰

⁶⁵ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 265-266.

⁶⁶ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 266.

⁶⁷ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 267.

⁶⁸ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 267-268.

⁶⁹ İmam Mâlik, *Muvatta*, Husnül Halk, 8.

⁷⁰ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, s. 269.

4.2. SULTANDA GÜZEL AHLAKIN OLUŞMASI

Necmeddin Dâye, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gönderiliş sebebi olarak gördüğü güzel ahlakı, en üst seviye olan sultanlar seviyesine oluşabilmesi için yapılması gerekenleri şöyle açıklar:

Sultanlarda bulunması gereken ihsan ve cömertlik sıfatı sadece fazla mal ve servetin terkedilmesi ile terbiye edilir. Bu açıdan fazla mal ve serveti olmayan bir insanın ihsan ve cömertlik sıfatını anlaması mümkün değildir. Çünkü Tûsî'nin de hükümdarlık şartlarından biri olarak kabul ettiği, sultanın zengin olması şartı⁷¹ yerine gelmeden sultanın cömert olmasını beklemek mümkün değildir. Hilm sıfatının terbiye edilebilmesi için insanda kuvvet, kudret ve saltanata ihtiyaç vardır. Bu sıfatlara sahip olan sultan, halkın zorluk ve sıkıntılara kendi iradesi doğrultusunda katlandığı zaman ortaya çıkar. Çünkü kuvvet ve kudreti olmayan bir insanın sıkıntıya katlanması iradî değil, zorunluluktur. Affediciler için, önce kişinin suçluları cezalandıracak güç ve kudrete sahip olması gerekir. İşte bu güç ve kudrete sahip bir sultan, suçlular pişmanlık duyar suçlarından vazgeçerse o zaman Hakk'ın sıfatlarından biri olan affetme ve bağışlama özelliğini kazanmış olur ki bu durumda sultan, Hakk'ın sevdiği bir insan haline gelir.⁷²

Aynı şekilde Hakk'ın kahır sıfatlarını elde etmek için, affedicilik sıfatında olduğu gibi, güç ve kudret sahibi olmak gerekir. Sadece güç, kudret ve saltanat sahibi bir sultan sahip olduğu kahır ve hiddetiyle etrafındaki düşman ve bozgunculara korku salabilir. Bu sıfat, gazveler yapmak, kafir diyarları fethetmek, zalim, fasık ve bozguncuları cezalandırarak, zayıf ve mazlumları zalimlerin elinden kurtarmak, hırsız ve eşkıyayı ortadan kaldırarak mal emniyetini sağlamak, cinayetleri önleyerek can emniyetini sağlamak, Allah'ın emir, ceza ve yasaklarını uygulayarak insanların din, nesil ve akıl emniyetini sağlamak için gereklidir.⁷³

Sultan rahmet, acıma ve şefkat sıfatlarına sahip olmak isterse o zaman toprağı geniş ve halkı kalabalık bir ülkeye ihtiyacı vardır. Böylece kalabalık ülkede bulunan her insana karşı rahmet, acıma ve şefkat duygularını ortaya çıkarır ve gerektiği kadar tekrarlayarak bu duyguları kalıcı hale getirme fırsatı yakalamış olur.⁷⁴

Diğer taraftan sultanın Hakk'a ulaşma yolu ibadet etme ve derece bakımından yükselme amacındaysa, bunun en iyi yolu kendi himmetidir. Çünkü Allah'a ulaşmada başka yollar bulunsa da himmet ve gayret amaca ulaşmada ana etkidir. Ancak sultan açısından himmetinin kemale erebilmesinin yolu saltanattır. *"Çünkü mal, nimet, servet ve zafer gibi arzu edilen şeyler, çeşitli nimetler ancak onunla elde edilir. Fakat himmet sahibi bunların hiçbirisine iltifat etmez. Beşerî, hayvanî ve behimî zevklere yönelmez, tabiatı ve hevasının iktiza ettiği hiçbir şeyin etkisinde kalmayarak bütün bunlardan yüz çevirir. Şeriatın emir ve kanunlarına uygun bir tarzda hepsini Allah yolunda sarf eder, kendisine hoş gelen gönül çelici her şeyden himmetini uzak tutarsa, bu şekilde Hz. İbrahim gibi bütün şirk afetlerinden kurtulur. Böylece himmetini âlî tutup gönlünü bu şeylere değil, Yaratıcı'ya bağlar... Himmeti terbiye ile kemale erdiğinde, onda Hakk'ın gınası (zenginliği) ortaya çıkar; bu da Allah yolcuları için en şerefli mertebedir."*⁷⁵ Diğer taraftan sultanın himmet elde edebilmesi için günlük maişetini kendi eliyle kazanması ve

⁷¹ Tûsî, *Ahlak-ı Nâsırî*, s. 292.

⁷² Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 269.

⁷³ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 270.

⁷⁴ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 270.

⁷⁵ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd*, s. 270.

bir meslek edinmesi esastır. Necmeddin Dâye bu konuda Hz. Süleyman'ı örnek gösterir. Çünkü o, her türlü zenginliğin ve mülkün sahibi iken sepet dokuyarak geçimini sağladı.⁷⁶

Necmeddin Dâye saltanat ve gücü, Allah'a yakınlaşmak ve onun sultanlığına halife olmak için bir vesile olarak görür. İşte bu düşünceden hareketle sultan Allah'ın, insanlar üzerine düşen, gölgesi veya daha önce yaşamış ve Siyasetname yazarı Nizamü'l-Mülk (1018-1092)'ün ifade ettiği gibi "paternalist" (sığınılacak baba)⁷⁷ bir konuma sahiptir. Çünkü bir şeyin gölgesi o şeyin halifesi olur. Ancak gerçekte halife ve gölge olmak halife olunan kimsenin sıfatlarını kendisinde bulundurduğunda gerçekleşir. Bu nedenle Allah'ın gölgesi olmak demek ayette belirtildiği gibi mazlumların ona sığınması ve sultanın da o mazlumları koruması ile gerçekleşir. sultanın kendisi mazlumları eziyet eder ve onları korumaktan aciz olursa o zaman nasıl Allah'ın gölgesi ve halifesi olabilir? Bu açıdan bir sultan Hakk'ın emirlerine uymalı, heva ve hevesinin isteklerine uymaktan kaçınmalıdır. Halkı kendisini sığınma yeri olarak görmeli, sultan da halkını korumalıdır. Ayrıca sultan, sultanlık görevi sırasında Allah'a olan kulluğunu asla terk etmemelidir. İşte ancak böyle olabilirse o zaman Allah'ın halifesi ve yeryüzündeki gölgesi olabilir. Değilse yani halkına zulüm ve eziyet yapmaya devam eder, heva ve hevesine tabi olur, Hakk'a muhalefet ederse o zaman Allah'ın gazap ve kahır sureti haline gelir ve ete kemiğe bürünmüş iblis gibi sultanlık yapar.⁷⁸ Allah katında oldukça saygın ve değerli kılınışı insanı yeryüzünde mükerrem, hürmet ve tâzim edilen, kutsal bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın yaratıcısı tarafından bu denli onurlu ve değerli kılınması, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarının farkında olmalarını, koruyup kollamalarını ve güven içerisinde yaşamlarını sürdürmeleri açısından da birbirlerinin halifesi (halâife fi'l-ard; yeryüzünde birbirlerinin halifesi) olarak önemli bir misyon (sorumluluk/görev) yüklenmiş olduğu da görülmektedir.⁷⁹ Farabî bu tür yönetimleri "Zorba Şehir"⁸⁰ olarak adlandırırken, Devvanî bu tür yönetime "siyaset-i nakısa veya eksik siyaset adını verir. Çünkü ona göre bu tür bir yönetimde zorbalık ve zulüm vardır.⁸¹

Padişahın, kendinde bu güzel hasletleri toplayabilmesi ve sultanlığını Allah'ın halifesi olarak sürdürebilmesi için ne yapmalıdır? Bu durumda olan bir padişahın kendisiyle nefsi, kendisiyle halkı ve kendisiyle Allah arasında olmak üzere üç hali olduğunu ifade eden Necmeddin Dâye, padişahın kendisinde bu üç halin mükemmel bir şekilde ortaya çıkması için fahşadan (hayâsızlık), münkerden (haddi aşmak) ve azgınlıktan (buğy) sakınmalı ve adil olmayı, ihsanı (iyi davranış) ve yakınlarla yardımda bulunmayı kendisine ilke edinmelidir.⁸²

4.3. SULTANIN KENDİSİYLE OLAN HUKUKU

Padişahın kendisine karşı yerine getirmesi gereken ahlaki kurallar da mevcuttur. Bu kurallar çerçevesinde ele alındığında, örneğin sultanın adil olması demek, tevhit inancını kabul etmesidir. Sultanın kendisinde ihsan duygusunun oluşmasının anlamı, sultanın kendi şahsına karşı dinin emrettiği farzları yerine getirmesi demektir. Aynı şekilde padişahın yakınlarla yardımda bulunmasının anlamı, padişahın kendi aza ve organlarının hukukunu gözetmesi, nefsiyle savaşması, gönlünü kontrol altına alması, zahir ve batın hislerini kontrol etmesidir. Bütün bu görevler sultanın kendini yetkinleştirme için gereklidir. Ancak sultanın nefesine karşı sakınması gereken bazı durumları vardır. Bunlardan fahşa (hayâsızlık),

⁷⁶ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 271.

⁷⁷ Kadir Canatan, *Siyaset Felsefesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, s. 60.

⁷⁸ Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 273.

⁷⁹ Mehmet Gedik, *Ahsen Sosyal Hizmet Modeli-İslami Sosyal Hizmet Yaklaşımı*, Efe Akademi Yay., İstanbul 2021, s. 508.

⁸⁰ Farabî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 101-106.

⁸¹ Celaleddin Devvanî, *Ahlak-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş, s. 207.

⁸² Necmeddin Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 274.

münker (haddi aşmak), bağı (fenalık ve azgınlık) den, söz, fiil ve hareketlerinden zulmet, hicab gibi uzaklığın olduğu sıfatlarla, gıybet, yalancılık, bühtan, küfür, zina, fisk ve zulüm gibi sultana yakışmayan ve beğenilmeyen davranışlardan uzak durmalıdır. Çünkü sultanın yapması ve uzak durması gereken bu davranışların tamamı, onun yetkinleşmesi ve gerçek mutluluğa yakalaması için gereklidir.⁸³

4.4. SULTANIN HALKIYLA OLAN HUKUKU

Padişah nefsinin kötülüklerden arındırıp iyi davranışları yapma konusunda kararlı davranışı adet haline getirdikten sonra dikkat etmesi gereken ikinci husus, yönetimi altında bulunan halkı ile olan ilişkisini düzeltmesidir. Dâye'ye göre padişahın halkı ile adil bir ilişki kurabilmesinin ilk adımı kendi nefsinde adaleti sağlaması ile başlar. Zaten bu halkına karşı adil olmanın ilk şartıdır. Çünkü Dâye'ye göre *bir padişah, kendi nefsinin karşı özel padişahlığın hakkını vermeden, umurun ve halkın padişahlığını ona zarar vermeden yerine getiremez. Birçok kimse hususi padişahlığın hakkını verirken umuma ait padişahlığın gereklerini yerine getirememiştir.*⁸⁴ Hem hususi hem umumi padişahlığın gereklerini yerine getirmek Allah'ın vekili ve halifesi olmak demektir. Dâye'ye göre bu yaşam şeklini ortaya koyabilmek, başka bir deyişle hem hususi hayatında Allah'ın emir ve yasalarını uygulamak hem umumi olarak halkın hak ve hukukunu korumak, bir sultan için gerçek anlamda padişahlık yapmaktır. Bu durum yani sultanın kararlı olması⁸⁵ ve bu kararlılığını etrafındaki insanların bilmesi ve ona göre davranış geliştirmelerine yol açar.

Padişah, halkı ile ilişkilerini adalet üzerine kurmalı yani yönettiği insanlara eziyet etmemelidir. Özellikle halkın arasında dengeyi gözetmeli, kuvvetlinin zayıfı incitmesine ve zenginin fakiri ezmesine izin vermemelidir.⁸⁶

Padişahın halkı ile olan ilişkisinde dikkat etmesi gereken bir diğer husus, ihsan üzere olması yani padişahın cömertlik ve mürüvvet eserlerinin halkına ulaşmasıdır. Bunu yaparken halkının içinde bulunan her sınıfa karşı eşit yapmalıdır. Özellikle zayıflara yardım etmeli, zenginlere hoşgörülü davranmalı, bakıma muhtaç olan insanları sadaka ve yardım takviyesi yapmalı, ülkesine gelip giden insanları gözetmeli, alimlere hürmet gösterip ihtiyaçlarını karşılamalı, ilim tahsil edenleri insanların zaruri ihtiyaçlarını karşılamalı, salihlere, abidlere ve zahitlere hürmet göstermeli, köşesine çekilmiş münzevileri ihtiyaçları açısından rahatlatmalıdır.⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında Dâye'ye göre sultanın ikinci görevi, halkına karşı sosyal devlet anlayışı içinde hareket etmesi gerektiğidir. Dâye, padişahın hükmü altında bulunan bu insanların devletten beklentileri olmasa bile bu tür sosyal hakların o insanlara ulaştırılması padişahın görevi olarak görür. Dâye'nin padişaha yüklediği bu görev, bugün sosyal bir devlet anlayışı çerçevesinde ele alındığında, *devletin sosyal sorumluluklar üstlenerek, gelirden yeterince pay alamayan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılaması*⁸⁸ olarak en temel unsurları haline gelmesi açısından önemlidir.

Adil bir padişahın halkı için dikkat etmesi gereken bir başka görevi, kendinden önceki padişahların koyduğu ve halka zarar veren kanunların hükmünü ilga etmesi, ağır vergileri hafifletmesi, gerek devlet içinde zalim haline gelmiş Müslümanlardan gerek Müslüman olmayan insanların düşmanlıklarından

⁸³ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-'ibad*, s. 274-275.

⁸⁴ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-'ibad*, s. 274-275.

⁸⁵ Tûsî, *Ahlak-ı Nâsrî*, s. 291.

⁸⁶ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-'ibad*, s. 275.

⁸⁷ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-'ibad*, s. 275-276.

⁸⁸ M. Kemal Aydın - E. Ensar Çakmak, "Sosyal Devletin Temelleri", *Bilgi Dergisi*, 2017, sy. 34, s. 4.

halkını korumak için gerekli askeri gücü sürekli hazır bulundurmasıdır. Çünkü sultanın askeri gücü azalır ve kuvvetsiz ve iktidarsız olduğu anlaşılırsa o zaman yönettiği insanların huzurunu sağlayamaz ve zulüm artar. Düşmanları bu fırsatı değerlendirir ve ülkesine saldırarak ortadan kaldırır.⁸⁹

Padişah, etrafındaki yalaka, yordakçı, bozguncu, hilekâr, zalim ve kibirli insanları uzaklaştırmalıdır. Çünkü bu tür insanlar padişahın etrafında çoğalırsa o zaman padişah onlara uyar ve halkına zulmeder. Dünyaya meyleder, mal biriktirme sevdasına kapılır, helal ve harama dikkat etmez hale gelir. Bu sultanın adaletten sapmasına neden olur. Bu açıdan sultan yanında danışman konumunda olan insanları seçerken adil, dürüst ve menfaatine düşkün olmayan insanlardan seçmelidir.⁹⁰

4.5. SULTANIN ALLAH İLE OLAN HUKUKU

Sultanın Allah'a karşı adaletli olmasının anlamı, zahir ve batınının Hakk'a karşı doğru olması, gizlisi ve açığının Allah ile bir olmasıdır. Ayrıca Sultan kendi varlığını ve saltanat gücünü aslında Allah için olduğunun farkında olmalı, bu gücü kendi için kullanmamalıdır.⁹¹

Padişahın Allah'a karşı ihsan içinde olmasının anlamı, namaz, oruç ve Kur'an tilaveti gibi nafîle ibadetlerle meşgul olmak, vaktinin çoğunu uzlete çekilip halktan uzaklaşmak ve halvete çekilmek, halkın işlerini yerine getirmekten uzak durmak, ihtiyaç sahiplerini mahrum bırakmak, işlerin salah ve fesadından habersiz kalmak, halkını zalimlerin eline bırakmak değildir. Filozofumuza göre bu durumda olan bir padişah aslında büyük bir günah içinde kalır. Çünkü padişahın üzerine farz olan ibadetlerle sünnet olan ibadetleri yerine getirdikten sonra yapması gereken en önemli iş, halkını Allah'ın kendini her an gördüğünü bilerek, adil bir şekilde ülkesini yönetmektir. İşte bu yönetim şekli bir padişah için ihsan derecesidir. Bu anlayış sultanın Allah'a ulaşması için en iyi yoldur. Çünkü sultanın görevi adil yönetim ortaya koymaktır.⁹²

Diğer taraftan sultanın Allah ile olan ilişkisinde "akrabaya yardım", Allah'a karşı kulluk sıla-ı rahimini yerine getirmek anlamındadır. Bu açıdan padişah elinde bulunan güç ve kudreti gerçek zannedip gurura kapılmamalı ve böyle bir durumda Firavun'un durumunu ve sonunu düşünmelidir. Bu açıdan acziyet ve çaresizliğinin farkında olarak Allah'a kulluktan vazgeçmemelidir.⁹³

4.6. SULTANIN YÖNETİCİLİKTE DİKKAT ETMESİ GEREKEN DURUMLAR

Sultan yönetimi esnasında yalnız olmamalıdır. Resmi olarak ilk vezir görevlendirmesi Abbasiler döneminde başlamış olan vezirlik makamı, Tûsî'nin hükümdarda bulunması gereken özellikler arasında saydığı "uygun yardımcıları" edinme kuralı gereği⁹⁴ Necmeddin Dâye de sultanın yanında kendisine yardımcı olacak ve zaman zaman danışacağı alim, adil, insaf sahibi, seçkin, emin, alemin iç yüzüne aşina, himmet ve görüş sahibi, iyi huylu, dindar, temiz, itikatlî ve müşfik bir vezir olması gerektiği tavsiyesinde bulunur. Sultan bütün işlerini bu vezir vasıtası ile görmelidir. Ancak vezir her ne kadar müspet olsa da sultan yine de tedbiri elden bırakmamalı ve veziri işlerinde adil ve dürüst olarak gerçekleştirip gerçekleştirmedini kontrol etmelidir.⁹⁵

⁸⁹ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 277-278.

⁹⁰ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 280-281.

⁹¹ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 280.

⁹² Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 281.

⁹³ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 281.

⁹⁴ Tûsî, *Ahlak-ı Nasırî*, s. 292.

⁹⁵ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 283.

Sultan atayacağı devlet görevlilerinde de vezirde gösterdiği hassasiyeti göstermelidir. Çünkü en küçüğünden en büyüğüne tüm devlet memurları görevlerini tam yapmalıdır. Bunlardan birisi bile görevinde aksaklık yapsa, devlet işleri eksik kalır. Bu görevlere atamalarda liyakatli, güvenilir, dindar ve iyi huylu olan kişileri tercih etmelidir. Yine bu görevlilerden haberdar olmalıdır. Görevlilere yetecek ve başkasına muhtaç olmayacak derecede maaş vermelidir. Eğer az maaş verirse o zaman görevliler işini yaptığı insanlardan hakkı olmayan beklenti içine girebilir. Ayrıca sultan görevlileri hakkında bir şikâyet vaki olduğunda ihtiyatlı davranmalı ve şikâyetin gerçek olup olmadığını araştırmalıdır. Ancak bu durum fitne ve fesat ehlini de cesaretlendirmemeli bu yüzden gerektiğinde suç işleyen görevlilere kusurunun gereği olan en ağır ceza verebilmelidir.⁹⁶ Aynı şekilde Nizamü'l-Mülk de ilk defa hata yapan bir görevliye direkt ceza vermek yerine önce başka bir insanın olmadığı yerde usulünce *"Bu işi böyle böyle yaptın, biz kendi yetiştirdiğimiz adamı aşağı indirmeyi ve atmayı istemeyiz, bu hatanı affediyoruz, kendini hatalardan koru, böyle küstahlık ve hatalar yapma. Bilmiş ol ki tekrar edersen, elde ettiğin mevki ve haşmet elinden gidince, sebebi de kendin olursun, biz değil"* şeklinde uyararak bir şans daha verilmeli ancak ikinci defa hata yaparsa tolerans göstermeden gerekli ceza verilmesi gerektiğini vurgular.⁹⁷

Padişah her işinde ifrat ve tefritten kaçınmalıdır. Ne insanların kalplerine korku salmalı ne de yumuşaklığı ve hilmi sebebiyle zalimler cesaretlenmelidir. Aynı şekilde cömertlik konusunda da aşırıya kaçıp israf, itlaf ve savurganlık içinde olmamalı, malı muhafaza etmek amacıyla cimriliğe de kaymamalıdır. Bu yüzden Allah'ın bahsettiği nimetleri halkından uzak tutmamalı elindeki saltanat nimeti elinden alınmadan gerekli hayır ve hasenatını yerine getirmelidir.⁹⁸ Padişahın hayır ve hasenat konusunda titiz davranması aynı zamanda onun gerçek mutluluğunun bir parçası olmalı, böylece ölümden sonra kendisinin amel defteri de kapanmamış olur.⁹⁹

Sultan çok küçük dahi olsa hiçbir vakıf malına dokunmamalı, yerinin dahi değiştirilmesine izin vermemelidir. Bütün vakıfların vakfiyesinde yazılı usul ve esaslar çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlamalıdır.¹⁰⁰

Padişah kapısında dindar, sağlam inançlı ve güvenilir bir kapıcı görevlendirmelidir. Bu kapıcı halktan gelen ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını padişaha aktarmalıdır. Böylece padişah halkının talepleri doğrultusunda hareket ederek onlara karşı merhamet ve şefkatini göstermiş olur.

Ülkenin sınır boylarına, ülkenin düşman tarafından istila edilmesini önlemek için oluşturduğu ordunun başına cesaretli, bahadır, savaş görmüş, tecrübeli ve dindar bir emir görevlendirmelidir. Padişah ordunun tüm ihtiyaçlarını karşılamalı ve görevlerinin sadece Allah için cihat olduğunu söylemelidir. Herhangi bir fetih müyesser olduğunda emiri tebrik ve taltif etmeli, gerektiğinde ödüllendirmelidir.¹⁰¹

Padişah bir şehre yönetici veya vali atayacağı zaman akıllı ve dindarlığı ile öne çıkmış birini görevlendirmelidir. Çünkü Dâye'ye göre bu vasıfta birinin aynı zamanda siyaset, diyanet ve mürüvvet bulunduğunu ifade ederek görevinin hakkını tam olarak yerine getireceğini düşünür. Padişah özellikle zalim ve gafil bir insanın bu göreve getirmemesi gerekir. Aynı şekilde bir şehre kadı tayin edeceği zaman o

⁹⁶ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 284.

⁹⁷ Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 146.

⁹⁸ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 285.

⁹⁹ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 286.

¹⁰⁰ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 287.

¹⁰¹ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 288.

kişinin bilgili, akıllı, dindar ve salih olmasına dikkat etmelidir. Çünkü ancak bu sıfatlarla muttasıf olmuş bir kadı ile adil bir yönetim oluşturulabilir.¹⁰²

Velhasıl padişah, atadığı her görevlinin durumlarına vâkıf olmalı, Müslümanların sıkıntılarının ortadan kalktığına emin olmalıdır. Ancak bu şartlarda bir ülkede zorbalık, zulüm ve haksızlık önlenemez. Padişah görevlilerine karşı adil olduğunda, görevliler de halka karşı adil olurlar çünkü “İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredir” buyrulmuştur. Padişah ülkeyi nasıl yönetirse atadığı yöneticiler de padişah gibi hareket etmek mecburiyetinde kalır.¹⁰³

SONUÇ

Necmeddin Dâye, 573/1177 yılında Rey’de dünyaya gelmiştir. Eserlerinden anlaşıldığına göre iyi bir eğitim almıştır. Dâye, 618/1221 yılında Anadolu’ya intikal etmiştir. Bu vesile ile Kübrevîlik Tarikatı da Anadolu’ya girmiştir. Necmeddin Dâye 35 yıl kaldığı Anadolu’dan 654/1256 yılında ayrılmış ve Bağdat’ta vefat etmiştir.

Hayatı boyunca genellikle ilim tahsiliyle meşgul olduğu için pek çok talebe yetiştirmiştir. Öte yandan çoğunluğu tasavvuf alanında olmak üzere pek çok eser yazmıştır.

Dâye’nin eserlerindeki üslûbuna bakıldığında, onun aşk, cezbe ve muhabbet yolu olan *tarik-ı şuttâra* daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte o; ibadet, salih amel, mücâhede konularında da büyük bir hassasiyete sahiptir. Necmeddin Dâye’nin çalışmalarında tasavvuf alanından, varlığın mebd-i, halvet adabı, zikrin önemi, nefis tezkiyesi, ruh tasfiyesi ve şeyh ve müridin vasıfları gibi pek çok meseleyi de incelediği görülmektedir.

Necmeddin Dâye, siyaset felsefesi ile ilgili özgün yaklaşımlar sergiler. Sultanın sultanlığından önce kendi nefsinde hazırlık yaparak, diğer ahlak filozoflarının ortaya koyduğu ve sultanda bulunması gereken yüksek gayretlilik, görüş ve düşüncesinde isabet, azim ve kararlılık, sabır, zenginlik, uygun ordu ve nesep olarak ifade ettikleri yedi özelliği kendinde toplaması için sülûk kurallarına uymasını tavsiye eder. Çünkü sultanın içinde bulunduğu güç ve kudret hissinden dolayı -Firavun’da olduğu gibi- ilahlık iddiasında bulunma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecek bir psikolojiye sahip olduğunu belirterek, bu konuda Hz. Süleyman’ın örnek alınmasını tavsiye eder. Zaten sultanların sülûku da bu aşırı duygunun ortadan kaldırılması ve sultanın kendini sürekli kontrol altında tutabilme özelliği kazanması amacını güder. Bu açıdan sultanın yetkinleşme süreci olan sülûku, diğer insanlar gibi sadece ibadet ederek gerçekleşmeyeceğinden bahisle, sultanlıktan önce kendinde oluşturmak istediği özelliklerin bilgisini elde etmesi ve kalıcı olması için sultanlığı sırasında uygulaması yoluyla yetkinliği nefsinde yaşmalıdır. Bu amaçla Necmeddin Dâye, sultanın kendisi, halkı ve Allah ile olan hukukuna dikkat etmesi gerektiğini belirtir.

Diğer taraftan Necmeddin Dâye sultanın kendisine yardımcı olacak salih, muttaki ve devlet işlerinde bilgili bir vezir tayin etmesini tavsiye eder. Ancak vezir her ne kadar dürüst ve muttaki olsa da insanların zaman içinde makam ve mevki bakımından değişime uğraması tehlikesi bakımından, sultanın sürekli olarak veziri kontrolü altında tutması gerektiğini belirtir. Ayrıca Dâye, sultanın atayacağı her makam için devlet görevlilerini görevinde mahir olması şartı yanında aynı zamanda dindar ve muttaki olmasını da tavsiye eder.

¹⁰² Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 288.

¹⁰³ Necmeddin Dâye, *Mirsadü'l-İbad*, s. 289.

Sultan hem ülkenin selameti için hem Müslümanların can, mal, nesil, din ve akıl güvenliğini sağlamak için düşmanlarını korkutacak, kendisine saldırmasını engelleyecek bir ordu kurmalıdır. Ordunun başına savaş görmüş, tecrübeli, muttaki ve güzel ahlak sahibi bir komutan atamalıdır. Ayrıca güvenlikte zaaf oluşmaması için ordunun ihtiyaçlarını geciktirmeden gidermelidir.

Sultanın toplumu yönetirken dikkat etmesi gereken en önemli özelliğinin adalet çerçevesinde hareket etmesi olduğunu ifade eden Necmeddin Dâye, bunun için sultanın kendi heva ve hevesinin peşinden koşmadan sadece Allah'ın razı olacağı fiilleri ön plana çıkararak yöneticilik yapması gerektiğini belirtir. Sultan ancak bu niyetle hem bu dünyada hem ölümünden sonra gerçek mutluluğa ulaşabilir. Sultan yönetiminde bu özelliği gerçekleştiremezse o zaman hem dünyasını hem ahiretini yok etmiş olur.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2005.
- Algar, Hamid, "Kübreviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, ss. 500-506.
- Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsîr Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998,
- Aydın, M. Kemal - Çakmak, E. Ensar, "Sosyal Devletin Temelleri", *Bilgi Dergisi*, 2017, sy. 34, ss. 1-19.
- Baltacı Halil, *Necmeddîn Dâye Râzi: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Baltacı, Halil, "Necmeddîn-i Dâye'nin, Ebu'l-Hasan el-Harakanî'nin; 'Süfi Gayru Mahlûk/Süfi Mahlûk Değildir' Şathiyyesi Hakkındaki Yorumları", *I. Uluslararası Harakanî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kafkas Ün. Yayınları, Kars 2012, ss. 134-149.
- Cabirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., 2. baskı, İstanbul 2001.
- Canatan, Kadir, *Siyaset Felsefesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2019.
- Çelebi, Kâtib, *Düstûrül-Amel li İslahül-Halel*, haz. Ensar Köse, Büyüyen Ay Yay., 2. baskı, İstanbul 2020.
- Dâye, Necmeddîn, *Bahru'l-hakâik*, Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 37, vr. 3b-4a.
- Dâye, Necmeddîn, *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd* (Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullanımın Yolu), haz. Halil Baltacı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021.
- Devvanî, Celaleddin, *Ahlak-ı Celâli*, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara 2019.
- Durmuş, İsmail, "İbn Mukaffa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, ss. 130-134.
- Ebü Bekir Râzî, *Ruh Sağılığı*, çev. Hüseyin Karaman, iz Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Farabî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet S. Aydın vdğr., Büyüyen Ay Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012.
- Gedik, Mehmet, *Ahsen Sosyal Hizmet Modeli-İslami Sosyal Hizmet Yaklaşımı*, Efe Akademi Yay., İstanbul 2021.
- Gemici, Nurettin, *Kâtip Çelebi: Doğu ve Batı'yı İlimde Birleştiren Bir Dehâ*, İlke Yay., İstanbul 2021.
- Gökbulut, Süleyman, *Necmeddin Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2010.
- Göz, Kemal, "Maverdî'de Siyaset Felsefesi: el-Ahkamü's-Sultaniyye Örneği", *Pamukkale Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2021, c. 8, s. 1, 100-121.
- İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., İstanbul 2004.
- İbn Mukaffa, "el-Edebu'l-Kebîr", *İslam Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 2018.
- İbn Mukaffa, "Risaletü's-Sahabe", *İslam Siyaset Üslubu*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 2018.
- İbn Teymiyye, *es-Siyasetü's-Şer'iyye*, ter. Vecdi Akyüz, Dergâh Yay., 3. baskı, İstanbul 2021.
- Kılıç, Muharrem, "Turtuşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, ss. 430-431.
- Kınalızade, Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî*, (sad. Murat Demirkol), Fecr Yayınları, Ankara 2016.
- Kırca, Celal, "Necmeddin Dâye'de İnsan Anlayışı", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, ss. 143-154.
- Kömbe, İlker, "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Divan Dergisi*, 2018, c. 33, sy. 44, 2018, ss. 35-60.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınları, İstanbul 1976.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan, *Bilge Yöneticinin el Kitabı / Edebü'l-Vüzerâ*, çev. İbrahim Barca, Klasik Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2019.
- Nasiruddin Tûsi, *Ahlak-ı Nasirî*, çev. A. Gafarov - Z. Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul 2007.
- Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul 1987.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî*, İz Yay., 5. baskı, İstanbul 2019.
- Okuyan, Mehmet, "Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 8, ss. 109-121.
- Okuyan, Mehmet, *Necmüddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.
- Okuyan, Mehmet, "Necmeddîn-i Dâye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, c. 32, ss. 496-497.
- Severcan, Sefaettin, "Necmeddin Dâye'nin Siyasetnamesinde Sultan-Din-Devlet", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce*, Selçuklu Belediyesi Yay., Konya 2013, ss. 429-442.
- Yayımov, Guvanch, *Necmeddîn-i Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevilik*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2012.
- Yılmaz, Eyyüp "Moğol İstilası Sürecinde Kübrevi Bir Derviş: Necmeddîn-i Dâye'nin Gözüyle Ortaçağ Anadolu'suna Dair Bazı Değerlendirmeler", *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 2022, sy. 54, ss. 45-62.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, 35. baskı, İstanbul 2022.